

Глобализацията и развитието на теоретичната икономия

проф. д-р Трайчо Спасов
УНСС, катедра „Икономика“

Резюме: Разглеждат се редица нови икономически явления, свързани с развитието на глобализацията, технологичните изменения в производството и формирането на новата икономика, които оказват значително влияние върху изграждането на нова, съвременна система от принципи и подходи на теоретичната икономия. Те определят особеностите на **прехода от националната към новата глобална икономическа теория**. Ако националната икономия отразява поведението на суверенната национална държава, глобалната икономия има космополитичен характер и предполага изграждането на единно, интегрирано в световен мащаб общество.

Съвременната технологична революция, развиваща се върху принципите на **технологичния синтез** и икономиката на знанието, задълбочава и прави необратима тенденцията към глобална икономическа цялостност на съвременния свят, създава предпоставки знанието да стане главен източник на **богатството на обществото**.

Това е основа за формиране на нова парадигма в съвременната теоретична икономия. Променят се разбиранията за ролята

на традиционната система от фактори на производството. Създават се условия за формирането на нов фактор на производството на базата на изкуствения интелект с неограничени възможности за увеличаване на продуктивността. Това обаче може да предизвика и негативни противоречия в развитието на икономическия процес. В този аспект е възможно да възникне необходимостта от поставяне на ограничения при използване на неограничените възможности на технологичния синтез.

Тези нови реалности налагат кардинални изменения в системата от теоретични принципи. Според традиционната теория сега хората извършват **избор в условията на ограниченост**. Новият теоретичен подход, подкрепен и от съвременната институционална теория, ще се свежда до **избор на ограничения**, при които икономическите субекти ще извършват своя избор в сферата на потреблението и в сферата на производството. Това предполага цялостно преформулиране на икономическата парадигма.

Ключови думи: глобализация, нова икономика, икономика на знанието, национална икономическа теория, глобална икономическа теория, икономически регионализъм, локализация, изкуствен интелект.

1. Нови явления в съвременния свят

Тенденциите в развитието на **съвременната икономическа теория** или на теоретичната икономия са обект на обсъждания и дискусии, провеждани на различни научни форуми както на международно, така и на национално равнище. Особен отпечатък върху характера на разискванията имат процесите на **глобализация и локализация**, тенденциите, свързани с постепенното формиране на т.нар. **нова икономика**, интензивно развиващата се съвременна **технологична революция**, преходът към **икономиката на знанието** и т.н. Тези процеси са тясно обвързани, взаимно допълващи и взаимно стимулиращи се. Те създават една цялостна **система от трансформации**, които ще променят в недалечно бъдеще **качеството** на обществената и в частност на икономическата система на **човешката цивилизация**.

Това се отнася както до **позитивните изменения**, които настъпват в общия процес на развитието, така и до **негативните прояви** и противоречия, които съпътстват тези промени. Последните може да се обвържат и с реакциите на националните и наднационални институции по повод развитието на **глобалната ипотечна и финансова криза**, засегнала световното икономическо пространство. Естествено е и научната общност да реагира както на положителните, така и на неблагоприятните процеси и тенденции, детайлно да анализира икономическата конюнктура и икономическата динамика, и на тази основа да изведе система от **нови теоретични принципи** и подходи, да формулира нови механизми на икономически политики, насочени към овладяването и регулирането на икономическия процес в интерес на човешкото общество. Това предполага формирането на нови парадиг-

ми и по-нататъшно развитие на съвременната теоретична икономия. Не е нужно да се припомня, че кейнсианската теоретична концепция се формира като отговор на дълбоките промени в обществената и икономическа система, предизвикани от Великата депресия от 1929-33 г.

Част от проблемите, свързани с глобализацията, локализацията, регионализма, отразяващи характера на дълбоките трансформационни промени в обществото, са обект на изследователската и преподавателската работа в нашата академична колегия. Някои от тях са дискутирани в катедрата по икономикс на УНСС заедно със сродните катедри от СА в Свищов и ИУ във Варна.

Естествено е динамиката и мащабите на **глобалните трансформационни процеси** да се отразят върху съдържанието и структурата на съвременната икономическа теория. Може би най-значителният напредък в тази област е създаването на теоретичната концепция за развиващата се система на **новата икономика**, която отразява настъпващите глобални промени в съвременния свят.

2. От национална към глобална теоретична икономия

Една от **важните характеристики** в развитието на съвременната теоретична икономия е извършваният се **преход от национална към глобална** икономическа теория, т.е. от теорията за националното стопанство към теорията за глобалното стопанство.

По същество съдържанието и структурата на **класическите и съвременните теоретични концепции**, независимо от техния **алтернативен характер**, е изведено чрез

съчетаването на **различни методологически** подходи за изследване на **вътрешно-присъщите свойства** и характеристики на стопанските системи на **националните държави**. Теоретично са обобщени такива икономически връзки и зависимости, които са **типични** за всяко национално стопанство, независимо от конкретния характер на държавността. А когато се отчита и характерът на съответната национална държава, се отразява **специфичната форма** на проявление и реализация на тези типични характеристики. Това е основата за формирането и развитието на **теорията за националното стопанство**.

Направеният извод има своите основания в позициите на редица видни представители на икономическата мисъл. Според Адам Смит например различните теории на политическата икономия отразяват поведението и политиката на суверенните държави¹. По-широка интерпретация на тази концепция се дава в четвърта книга на „Богатството на народите“ – „За системите на политическата икономия“. В „Увода“ към нея А. Смит отбелязва, че „Политическата икономия, разглеждана като клон от знанието..., си поставя две различни цели: първо, да осигури на народа обилен доход...; второ, да гостави на държавата или общността доход, достатъчен за обществените служби. Тя си поставя за цел обогатяването както на народа, така и на суверена“².

Ясно е, че тези фундаментални постановки са с акценти, насочени към определянето на **обекта** на теоретичните изследвания – **стопанството на обособената национална държава**. Наред с това се извеждат на преден план вътрешните връзки и механизми,

отразяващи функционирането на системата и осигуряването на личните и обществени потребности на народа. С насочване на вниманието върху вътрешните връзки в рамките на държавно обособеното национално стопанство не се игнорират поддържаните от А. Смит **принципи на либерализма**, които той разпростира както в национален, така и в международен мащаб. По този начин Адам Смит, а преди него и Франсоа Кене извеждат принципите на **космополитичната икономия** като световна икономия³.

Посочените виждания са обект на анализи в икономическата литература. В своето произведение „Националната система на политическата икономия“ Фр. Лист приема, че Адам Смит **противопоставя** националната на световната икономия като научни системи. Според него космополитичната или световна икономия на А. Смит се изгражда върху разбирането, че всички нации създават единно общество, в което цари абсолютна свобода на световната търговия и вечен мир. Докато националната или политическата икономия като наука се ограничава с изучаването на това, как **отделната нация** или народ, при известни световни отношения и развитието на собствените си производителни сили, достига благосъстояние. Според Фр. Лист космополитичният характер на икономическата теория на А. Смит би следвало да означава, че „политическата или национална икономия трябва да отстъпи място на световната икономия“⁴.

Без да навлизам по-широко в теоретичните възгледи на Фр. Лист в тази област, искам да подчертая и някои постановки, развити от Валтер Ойкен в „Основи на националната икономия“. Анализирайки позициите на Монтес-

¹ Смит, А., Богатството на народите, Партиздат, С., 1983, с. 3.

² Пак там, с. 411.

³ Лист, Фр., Национальная система политической экономики, М., Изд. „Европа“, 2005, с. 115.

⁴ Пак там.

къо и на класическите икономисти (А. Смит), В. Ойкен посочва, че те се стремят да достигнат до обобщаващи познания за живота на **държавите** и на народите, за действащите исторически сили и на тази база да се създаде основата за изграждане на държава, основана наистина на разума⁵. Самият Ойкен, анализирайки стопанските форми, извежда икономиката с централизирано **административно** управление на базата на отделната национална държава. Прилаганият от В. Ойкен метод на изследване прави възможно да се опознае неефективността и несвободата на монополистичното **държавно** стопанство⁶. Анализаторите на този подход подчертават, че В. Ойкен и неговите съмишленици се определят като научни основатели на „социалното пазарно стопанство и затова в Германия и извън нея застъпват идеята за Европа, изградена върху социалната държава...“⁷.

Разгледаните позиции, застъпвани в икономическата литература, позволяват да се **потвърди** разбирането, че преобладаващата част от теоретичните концепции в съвременната икономическа теория са изградени като системи от теоретични принципи за природата и функционирането на стопанската система на националната държава. В този аспект изпълва и ролята на държавата, която определя параметрите, на базата на които се формира поведението на различните стопански системи. Те образуват критерия за установяване **степенята на икономическата свобода** на всички стопански субекти в смесената, пазарнофункционираща икономика. Изхождайки от концепцията за националната икономия като фундамент на икономическото познание, Алфред Маршал и Дж. М. Кейнс я прилагат при изследването на конкретни, емпирични процеси в стопанството на от-

делната държава. Те се реализират в микро-икономическата и макроикономическата сфера на националното стопанство.

Теоретичните принципи на националната икономия се разпростират и върху изследване на природата на **световното стопанство** – те се прилагат за определяне на взаимодействията в това стопанство като **отношения между обособени национални държави**, всяка от които има определяща роля при институционализиране на стопанските отношения на международно равнище.

3. Глобализацията и подходите към новата икономическа теория

Развитието на **глобализационните процеси** създава условия за качествени изменения в системата и структурата на икономическите отношения. Това предполага и подобни **изменения в теоретичните концепции** и модели за природата и функционирането на икономическите системи.

С увереност може да се твърди, че все по-широк кръг от представители на научната мисъл приемат, че съвременната световна икономика извършва преход или трансформация към **нов тип глобална икономика**. По своята природа тя все по-интензивно обхваща съвкупността от национални икономики в единна, динамична, цялостна, глобална икономическа система – мегаикономика. Формира се **необратима тенденция** към изграждане на световното стопанство като **всеобеща глобална икономическа цялостност**.

В икономическата литература обобщаващото разбиране за тези процеси се свежда

⁵ Ойкен, В., Основы на националната икономия, С., Изд. „ЛИК“, 2001, с. 82.

⁶ Пак там, с. 21.

⁷ Пак там.

до това, че по своето съдържание глобализацията се изразява в увеличаване на обема и задълбочаване на интеграционните взаимодействия в световната икономика. В основата на тези процеси са предизвиканите от новата **технологична революция дълбоки, всеобщи и интензивно протичащи трансформации** във всички сфери на общественото стопанство. Те обхващат развитието на търговията и формирането на глобални пазари, интензифицирането на финансовите потоци, значителното разрастване на чуждестранните инвестиции, както и формирането на глобална екологична среда. В своята съвкупност този конгломерат от взаимосвързани явления поставя в сложна зависимост поведението на съвременните икономически играчи – националните икономики, транснационалните компании, неправителствените организации, нововъзникващите наднационални институции.

Съвременната **глобална система** развива своя **собствена организация**, която има трансдържавен и наднационален характер, изгражда собствени институционални структури, т.е. трансформационните процеси, изразяващи природата на глобализацията, обхващат в **единство** дълбоката **икономическа и институционална промяна**.

Глобализацията е предпоставка в съвременните взаимоотношения и взаимодействия между глобалните играчи да изпъкнат проблемите и противоречията на нейната противоположност – **локализацията**. В международен план тя се развива под формата на **икономически регионализъм**. Тенденцията към икономически регионализъм обхваща интеграционните взаимодействия между националните икономики и води до създаването на регионални общности от рода на Европейския съюз. **Икономическата локализация** в

международните отношения обхваща в по-широк план стратегическото поведение на глобалните компании. Тя се свежда до формиране на **единния механизъм на глобална локализация**, т.е. оптимално териториално разположение и завладяване на позиции в глобален мащаб и **локална глобализация**, т.е. прилагане на основните принципи на локално поведение, съобразно спецификата на съответния икономически регион.

Фундаменталните характеристики на единния глобализационен процес, които променят природата на обществената и икономическата система на съвременната цивилизация, могат да се обобщят в следните направления:

- **първо**, преодоляване на традиционните държавно-национални институционални ограничения и последователно създаване на наднационални институции, които насочват, а в определена степен регулират движението на факторите на производството в световната икономическа среда;
- **второ**, преодоляване на времевите и пространствените ограничения при установяване на взаимоотношенията на икономическите субекти; те могат да се установяват по всяко време (незабавно) и на всяко място от всички заинтересовани икономически агенти (разстоянията престават да имат значение);
- **трето**, глобалното и локалното като противоположни процеси формират единно цяло, т.е. двата процеса взаимно се интензифицират и предполагат;
- **четвърто**, постепенно се променя разбирането за индивидуалната и колективна идентичност на хората чрез задълбочаване на разбирането за новия характер на връзките и зависимостите (комуникациите), установявани в регионален и глобален план⁸.

⁸ По тези въпроси вж. също Стегър, М., Глобализация, Изд. „З. Стоянов“, С., 2005, с. 29-39.

4. Новите технологични принципи и глобалният свят

Основните характеристики на съвременния глобализационен процес и необратимото движение на света към **глобалност** са предизвикани преди всичко от особеностите на **съвременната технологична революция**. Те са в основата на трансформационните сили на глобализацията, на нейната интензивност, мащаби и дълбочина. Компютърно-информационният и комуникационен характер на технологичната революция видоизменя природата на връзките в общественото и икономическото пространство. Практически всеки човек – самостоятелен участник в обществения процес, може да участва в събития с **планетарен характер**. Това рефлектира върху всички технологични режими, изградени върху приложението на науката в практиката и по-конкретно свързани със закономерностите на различните **форми на движение на материята** – механична, физична, химична, биологична и обществена. Компютризираните и кибернетизирани новите физични, химични, биологични и обществени технологии чрез високата степен на комуникативност в глобален мащаб стават достояние на разширяващ се кръг от сфери и дейности и водят до постигането на т.нар. **технологичен синтез**. Те застават в центъра на **икономиката на знанието** и революционизират обществения и икономическия процес. Научното знание – подчертава Алфред Маршал – където и да е получено, става собственост на целия цивилизован свят и трябва да се приема като космополитическо, а не като изключително национално богатство⁹.

Глобализацията като процес на разширяване и интензифициране на обществ-

ните комуникации позволява **научното знание да стане общодостъпно**, да се мултиплицира и да се превърне в основен двигател на обществените взаимодействия. Интерес от това имат както развитите, така и по-слабо развитите човешки общности.

Естествено предимствата на глобализацията не трябва да се преувеличават, а противоречията, свързани с нейното развитие, да се пренебрегват. В съвременните условия глобализационните процеси се развиват неравномерно, не обхващат с еднаква сила различните региони и държави, създават по-големи предимства за едни и определени негативни последици за други народи или региони.

Независимо от противоречивия си характер глобализационният процес неотклонно води света към формирането на **новата икономика**. Тя се изразява на базата на **съвременния технологичен синтез** като израз на новите постижения на **знанието**. В своята книга „Посткапиталистическото общество“ П. Дракър подчертава: „Единственото сигурно нещо е, че светът, който ще се появи от сегашното преподреждане на ценностите, убежденията, социалните и икономическите структури, ... ще бъде различен от всичко, което днес човекът би могъл да си представи... Сигурно е още и това, че познанието ще бъде основен източник на богатство“¹⁰.

5. Новото знание и новите теоретични принципи

Знанието и новото качество на технологичния прогрес правят възможни та-

⁹ Маршал, А., Принципы политической экономии, т. 1, Изд. „Прогрес“, М., 1983, с. 118.

¹⁰ Дракър, П., Посткапиталистическото общество, Изд. „ЛИК“, С., 2000, с. 9.

кива фундаментални промени в обществения и икономическия процес, които променят структурата и съдържанието на човешките отношения и взаимодействиия, променят подходите при формиране на продуктивността от стопанската дейност и механизмите при създаване на богатството на обществото – става въпрос не само до икономическото благополучие, а до развитието на богатството на човешката природа.

На този етап като че ли не се отгава необходимото публично признание на значими, **велики открития**, които ще преобразят всички области и сфери на човешката цивилизация.

- В Япония например са пред създаването на **изкуствен интелект**.
- На границата между Швейцария и Франция в гр. Церн се подготвя експериментът на хилядолетието. Чрез **ускорителя на частици** ще се моделира големият взрив или условията, при които е възникнала Вселената. Това е глобален проект, в който участват 30 държави, хиляди учени, в т.ч. и 60 българи.
- Значителен напредък е постигнат в **клонирането на живи организми**, което позволява да се влияе върху механизмите на човешкия живот и на създаването на човешки органи.
- Определени постижения има в областта на **генното инженерство, биотехнологиите** и създаването на генномодифицирани храни.

Възможни са много примери за тази област, но посочените не са подбрани случайно. Създаването на изкуствен интелект например ще доведе до нов подход при класифицирането на факторите на производството,

на тяхната структура и на механизмите на тяхната продуктивност. „Нито капиталът, нито природните ресурси ... нито „трудът“ ще бъдат основен икономически източник, „средство за производство“... Това ще е знанието. Основните дейности, чрез които ще се създава богатството, няма да бъдат разпределението на капиталите в зависимост от производствените нужди, нито пък „трудът“ – двата полюса във всички икономически теории през XIX и XX век, независимо дали става дума за класически, марксистки, кейнсиански или неокласически. Продуктивността и иновацията ... днес са практическо приложение на знанието...“¹¹. Към това може да се добави, че създаването на изкуствения интелект практически води до **създаването на нов фактор на производството**, който обединява в единство „класически“ фактори – капитал и труд. В резултат от това трудът, като функция на човешката работна сила, преставя да бъде непосредствен фактор на производството. От една страна, „новият“ фактор на производството ще предизвика нови, **неограничени възможности** за увеличаване на продуктивността. Същевременно, ако изкуственият интелект взема самостоятелни решения, те могат в конкретни случаи да засегнат или да противоречат на определени човешки интереси.

Подобни проблеми възникват във връзка с експлоатацията на **ускорителя на частици**. Освен информация за възникването на Вселената, той ще позволи решаването на редица медицински, биологични и енергийни проблеми на човечеството (и вероятно още безброй други). Наред с това обаче има и доста сериозни опасения – дали този експеримент няма да бъде фатален за нашата планета и дори за Вселената.

¹¹ Дракър, П., Пак там, с. 13.

Известни са и проблемите, свързани с кло-нирането, генното инженерство, биотех-нологииите и т.н.

Новото знание, новият технологичен син-тез създават нови безгранични възмож-ности за развитието и напредъка на чо-вечеството, но същевременно поставят глобални, същностни, значими проблеми и противоречия на човешкия прогрес.

Новото знание движи света към новата икономика. Преходът от господството на суверенната национална държава към глобалното съжителство вече е необра-тим. Старите теоретични концепции вече се заменят от нови. Формират се нови модели, нови механизми на взаимо-отношения между хората и държавите, между човешките общности изобщо. Съ-щевременно се създават и нови противо-речия и затруднения на световния тран-сформационен процес. Те могат да бъдат решавани с нови теоретични принципи и практически подходи.

В господстващата икономическа теория сега например основополагащо значение имат **принципите на ограничеността и на избора**. В значителна степен те произ-тичат от характера на националната те-оретична икономия, въпреки че в определе-на степен имат и планетарен характер.

Ограничеността се извежда главно по отношение на количеството разполагаеми фактори на производството, откъдето произтича и принципът за рационализация на избора.

Знанието и изградените върху него прин-ципи на технологичния синтез позволяват

нов подход към факторите на произ-водството – техните възможности чрез приложението на изкуствения ин-телект практически стават неограни-чени. Тази констатация може да се под-крепи и чрез другите принципи, свързани с произхода на Вселената и овладяването на енергията чрез ускорителя на частици и т.н. Наред с това обаче се налагат **ограни-чения при използване на неограничени-те възможности** на новите технологични принципи. При изясняване на тези нови за-висимости особени заслуги има съвремен-ната неоинституционална икономическа теория. Според Дъглас Норт **институци-ите намаляват неопределеността**. Те включват всяка форма на ограничения, ко-ято човешките същества създават, за да оформят своите взаимоотношения¹², т.е. институциите дефинират и ограничават възможностите за избор на индивида.

При неограничени възможности на фактори-те на производството се променят и изис-кванията пред рационалния алтернативен избор. Ако според неокласическата теория индивидът извършва **избор в условия на ограниченост**, новият теоретичен подход вече ще се свежда до **избор на ограничения, при които икономическите субекти ще правят избор** във всички направления на своята икономическа дейност. Джеймс Бю-канан подчертава, че „фактически консти-туционната икономическа теория изучава избора на ограничения за разлика от избора в рамките на ограничения. Сферата на вни-мание на професионалните икономисти го-сега почти изключително се е ограничавала до втория от указаните проблеми”¹³.

Тези нови моменти в развитието на теоре-тичния подход са последица:

¹² Норт, Д., Институции, институционална промяна и икономически резултат, Изд. „ЛИК”, С., 2000, с. 13.

¹³ Экономическая теория под ред. Дж. Интуэма и др., М., ИНФА-М, 2004, с. 168.

първо, от развитието на глобализационните процеси и измененията в характера на икономическите отношения;

второ, от развитието на икономиката на знанието и разпространението на принципите на технологичния синтез в глобален мащаб;

трето, от развитието на цяла съвкупност от трансформационни процеси, които

формират прехода към новата икономика. Тя постепенно привлича в ново единство традиционните национални икономики, формирайки нова, глобална икономическа система.

Естествено тези нови явления ще предизвикат постепенното създаване на нова глобална икономическа теория (глобална икономия) на мястото на традиционната национална икономия. **ТА**